

EL VESTUARI TRADICIONAL MALLORQUÍ. LA INDUMENTÀRIA MASCULINA EN EL PERÍODE 1700-1850

Catalina Borràs Llinàs i Bàrbara Barceló Roig

XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Muro, 2006

INTRODUCCIÓ

L'estudi presentat a continuació se centra en la descripció del que avui en dia anomenam «vestit regional mallorquí» (això sí, exclusivament a l'àmbit masculí); tot i que, en l'àrea del vestuari no poden establir-se uns límits taxatius entre períodes històrics (l'estudi de la moda s'ha de fer des d'una òptica de *continuum*, això és, no podem parlar de canvis i evolucions d'un dia per l'altre), hem decidit centrar la nostra recerca entre els anys 1700 i 1850, això és, a l'època immediatament anterior a l'abandonament del vestuari tradicional provocat pels intents de recerca de la modernitat.

Abans de començar, pensam que és obligatori fer una petita crida de promoció i defensa de la indumentària popular. Actualment, l'ús *actiu* d'aquest tipus de vestuari només pot observar-se en actes folklòrics com, per exemple, les ballades que duen a terme els membres dels grups de dansa (evidentment, aquí cal deixar de banda la visita a museus com el de Lluc, en el qual s'exposen algunes mostres de vestits d'altre temps). Com hem pogut constatar arran de l'assistència a alguns espectacles d'aquest tipus, l'ús que avui en dia es fa del vestit popular és, en alguns casos, força denigrant per a aquest: per exemple, hem vist balladores que en lloc del tradicional gipó duen camisetes de licra, homes i dones amb un calçat força allunyat del que era habitual per acompanyar aquest tipus d'indumentària, etc. Des de les pàgines d'aquest estudi, volem emetre la nostra més rotunda protesta contra aberracions d'aquest tipus: la indumentària popular no és qüestió de broma, això és, no és només una disfressa utilitzada per ambientar la reproducció de balls populars a les festes dels pobles o la processó de la Beata, sinó que és un tresor que ens permet conèixer moltes dades sobre la vida i els costums dels nostres avantpassats. La indumentària, per tant, no ha de ser patrimoni exclusiu del món cultural popular; ben al contrari, volem promocionar la idea que el seu estudi s'hauria d'incloure als llibres d'història al costat de temes com l'economia, la política, el comerç, l'agricultura, la religió, etc., ja que, com aquests, és un element força representatiu del nostre passat més immediat.

Ja centrat en la investigació pròpiament dita, cal fer referència al procés d'elaboració. En primer lloc, s'ha fet una breu aproximació a l'època històrica estudiada per tal de constatar-ne els trets més destacables des d'una òptica bàsica per al nostre estudi: la introducció de noves modes en el vestuari i l'evolució vers la modernització definitiva. Tot seguit, s'ha

passat al punt de partida de cos del treball, això és, la recerca de tots aquells noms d'elements relacionats amb la indumentària masculina tradicional pròpia del període proposat a inventaris i a obres de cultura popular (les *Rondaies mallorquines d'En Jordi d'es Racó* i el *Cançonner Popular de Mallorca*). Un cop feta aquesta recerca i el corresponent buidatge, s'ha fet la classificació dels resultats obtinguts (això és, n'hem elaborat l'inventari).

A partir d'aquesta classificació inicial, s'ha procedit a l'estudi individual de cada una de les peces, tot elaborant un conjunt de fitxes que, en conjunt, configuren una mena de vocabulari o lèxic específic de la matèria objecte d'estudi. En primer lloc, a cada una d'aquestes fitxes s'ha creat un breu apartat que inclou l'etimologia del mot en qüestió, dada consultada al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines; tot seguit, hi ha un nou apartat en què es presenta la definició d'aquest mot, extreta del *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll o d'algun dels llibres de consulta citats a la bibliografia. En aquells casos en què s'ha trobat informació addicional sobre la peça en qüestió, s'ha creat un apartat titulat *Usos i costums*, una mena de calaix de sastre que pot incloure dades referents a la «història» de la peça en qüestió (alguna informació sobre l'origen, sobre el segle en què s'introduí l'ús a Mallorca, etc.), l'oposició entre l'ús al camp i a la ciutat tenint en compte els materials utilitzats a un i altre indret (cal destacar que, tot i que sovint els admiradors del vestuari tradicional, que d'altra banda estan fortament influenciats per la denominació «vestit de pagès», pensen que només s'utilitzava entre els membres de la pagesia, està documentat que a la ciutat molta de gent vestia aquest tipus de vestit, i no només els membres de les classes més baixes, sinó també alguns dels principals senyors de la ciutat), alguna notícia sobre les diferències en el vestuari entre els dies feiners i dies de festa, etc.

Tot seguit, hi ha l'apartat que inclou els exemples dels quals, com ja hem esmentat, s'ha partit per elaborar el treball en qüestió. Pel que fa en aquests exemples, cal destacar en primer lloc aquells que hem extret d'un seguit d'inventaris trobats a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Els inventaris en qüestió pertanyen a quatre notaris diferents i se situen temporalment entre els anys 1753 i 1840. El primer dels notaris consultats és Mateu Mascaró; el volum pertanyent en aquest notari és el que porta la signatura M-2052, el qual engloba el període transcorregut entre els anys 1724 i 1755. Concretament, l'inventari que hem triat d'aquest volum data de 1753 i ocupa els folis que van del 10 al 27 v.

En segon lloc, cal destacar els inventaris del notari Lleonard Serra, que s'inclouen en el volum S-757 (1763-1787). En aquest cas, hem extret una mostra molt extensa i variada d'inventaris, que corresponen als anys següents: 1765 (folis 31-32 v), 1768 (folis 53-58), 1769 (folis 58 v-70 v), 1770 (folis 94-97 v), 1775 (folis 122-123 v) i 1787 (folis 270-275).

Tot seguit, tenim un inventari del notari Macià Sampol; en aquest cas, el volum consultat porta la signatura S-803 (1828-1846), i l'inventari triat data de 1830 (folis 72-79). Ja per acabar, cal destacar un inventari de l'any 1840 extret del volum M-2594 (1834-1844), redactat pel notari Francesch Mateu (folis 12-14).

Per cloure aquest bloc centrat en la descripció i presentació dels inventaris, cal fer referència als criteris seguits a l'hora de fer-ne la transcripció. En general, s'han seguit les normes bàsiques que solen recomanar-se per fer treballs d'aquest tipus, això és, hem procurat fer una transcripció força fidel al text original, tot incorporant, però, les normes de puntuació i accentuació actuals, el desenvolupament de les abreviatures utilitzades pel notari en qüestió i la normalització de majúscules i minúscules.

El segon àmbit del qual s'han extret nombrosos exemples és l'aplec de *Rondaies mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, elaborat per Mossèn Antoni M. Alcover (la publicació del primer volum d'aquesta obra data de 1896). Pel que fa a la recerca, s'ha partit d'una lectura acurada i metòdica dels vint-i-quatre toms de l'edició original d'aquesta obra cabdal de la nostra literatura popular, durant la qual s'han anotat en fitxes tots aquells fragments en els quals s'esmenta algun nom de peces de roba.

En el tercer bloc d'exemple inclou alguns refranys i frases fetes, el contingut dels quals s'estructuren al voltant d'alguns dels noms objecte d'estudi. Totes aquestes expressions de caràcter popular s'han obtingut a partir de la recerca de la definició de la peça corresponent que presenta el *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, és a dir, són l'únic cas en què el buidatge s'ha fet a posteriori (això és, el buidatge s'ha fet després de conèixer el nom de l'objecte en qüestió). Cal destacar que en aquest cas, com que els exemples són extrets d'una obra lexicogràfica, s'ha seguit la normativa ortogràfica actual.

Ja per acabar, cal destacar que el darrer bloc d'exemples inclou tot un seguit de gloses extretes del *Cançoner popular de Mallorca* del pare Rafel Ginard i Bauçà, publicat l'any 1966. Bona part dels exemples pertanyen al tom II, que inclou una secció titulada *Indumentària* dins l'apartat *Casa i vestit*, la qual ha estat analitzada de manera acurada; ara bé, cal destacar que també hem trobat alguns exemples puntuals en una lectura ràpida dels toms I, III i IV. Pel que fa al llenguatge i l'ortografia, hem respectat els que presenta l'obra original la qual, com bé descriu Francesc de Borja Moll en l'*Assaig d'estudi preliminar* (CPM, tom I, pàgines XIII-LXXXIV), es presenten farcits d'arcaïsmes, de dialectalismes, de barbarismes i de lèxic incorrecte.

L'apartat final, dedicat a les conclusions obtingudes, inclou una reconstrucció aproximada de la indumentària masculina tradicional entre 1700 i 1850, feta a partir de les dades exposades en el cos del treball.

No podem cloure aquest apartat introductori sense fer referència a les obres de consulta utilitzades a l'hora de configurar el ja esmentat apartat titulat *Usos i costums*. En primer lloc, cal destacar obres fonamentals com l'opuscle de Mossèn Bartomeu Mulet titulat *Indumentària mallorquina dels balladors dins el segle XVIII*, l'obra d'Antonio Mulet que porta el títol *El traje en Mallorca*, l'aplec de ponències de *Les jornades de cultura popular a les Balears* i el llibre de Miquel Julià *El vestit de pagès a Mallorca*. D'altra banda, cal destacar la magnífica obra de recerca de l'arxiduc Lluís Salvador, això és, el *Die Balearen*; pel que fa a aquesta obra (i, d'altra banda, també als exemples extrets de les *Rondaies* i del *Cançoner*) podem parlar d'*anacronisme* que hem batejat amb el qualificatiu *benintencionats*. Pel que fa a l'obra de l'arxiduc, ell mateix afirma, després d'haver descrit el vestuari dels homes, que «tot el que hem descrit fins ara és el vestit complet d'un mallorquí a l'antiga; però seria un error creure que es veu normalment la gent vestida amb tal parament. Els homes vestits així només són casos aïllats, generalment persones majors que s'han mantengut fidels als costums dels pares».¹ Si ja a l'obra de l'arxiduc, publicada entre 1869 i 1891, les peces descrites minuciosament per aquest ja no eren d'ús comú entre la població mallorquina, hem de pensar que les *Rondaies*, una mica posteriors, tampoc no reflecteixen usos reals (i, evidentment, encara menys el *Cançoner*, aparegut a la segona meitat del segle XX). Tot i això, no podem titllar aquestes obres d'anacròniques en el sentit estricte

¹ Arxiduc Lluís Salvador, *Die Balearen. In wort und Bild geschildert. Zweiter Dsnd. Die eigentlichen*, 1869-1891. Trad. cat. de P. Bonnin i J. Moll Marquès editada pel G. Serra, pàg. 444.

del terme; en el cas del *Die Balearen*, sembla prou encertat pensar que la gent dels pobles mallorquins, avisada de la imminent visita d'un personatge tan il·lustre com l'arxiduc, es vestia amb algunes peces de roba dels seus avantpassats més immediats per tal d'aconseguir cridar-li l'atenció. Per tant, tot i que l'arxiduc descriu moltes de peces de la indumentària tradicional mallorquina ja a la segona meitat del segle XIX, podem suposar que aquesta indumentària era més aviat pròpia de final del segle XVIII i de la primera meitat del segle XIX, amb la qual cosa les esmentades descripcions resulten idònies per al nostre treball.

Pel que fa al cas de les *Rondaies* i del *Cançoner*, atribuïm la presència dels anacronismes benintencionats al fet que tant Mossèn Alcover com el Pare Ginard basaren el procés de recerca de material per a les seves obres en fonts orals, circumstància que, en part, explicaria la incorporació de noms de roba de moda a l'època estudiada en obres molt posteriors. En el cas de les *Rondaies*, és molt possible que la introducció d'aquests mots palesi l'existència de testimonis d'edat avançada que encara havien vestit (o havien vist vestir) peces d'aquest estil. En el cas del *Cançoner*, força posterior, explicaríem l'existència a les gloses d'un bon seguit de noms de peces típiques de la indumentària popular mallorquina del segle XVIII i primera part del segle XIX per la transmissió oral d'aquestes cançonetes, que s'haurien mantingut inalterables durant generacions. Per tant, l'ús d'aquests dos blocs d'exemples en el desenvolupament del nostre treball ens sembla plenament justificat.

Ja per cloure aquest apartat introductori, cal fer referència a les abreviatures utilitzades durant la realització del treball. Aquestes abreviatures són les següents:

- CPM: *Cançoner Popular de Mallorca*
- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*
- M-2052: inventari de Mateu Mascaró. Quan es presenten citacions extretes d'aquest o dels altres casos d'inventaris esmentats a continuació s'inclou també la citació del foli del qual s'ha extret l'exemple en qüestió i l'anotació de l'any de què és aquesta data. (Propietària dels béns inventariats: Teresa Rigo, vídua de Joan Alomar)
- M-2498: inventari de Francesc Mateu (propietària del béns inventariats: Sebastiania Moner, vídua d'Antoni Calafell)
- S-757: inventaris de Leonard Serra (propietari dels béns inventariats: Pere Joan Palou)
- S- 803: inventari de Macià Sampol (propietari dels béns inventariats: Joan Ferrà)

LES MODES I L'ECONOMIA (1700-1850)

En els segles immediatament anteriors a l'època estudiada, la cort espanyola marcava el to i la pauta en l'àmbit del vestuari, tot imposant a la resta de corts europees una moda rígida, fosca i austera, de la qual pot dir-se que pràcticament tendia a desdibuixar el cos humà (en aquest respecte, per exemple, pot destacar-se l'opinió de Mossèn Bartomeu Mulet, el qual afirma que «els vestits dels homes arribaren a adquirir una senzillesa que confrontava amb la mesquinesa»).

² MULET I RAMIS, Bartomeu, «Vestimenta dels mallorquins en el segle XVIII» dins *I jornades de cultura popular a les Balears*. Muro: Ajuntament de Muro: UIB, 1993, pàg. 220.

ció política de l'època, es produí un important canvi en l'àmbit en qüestió; a partir d'aquest moment, la més que notable expansió borbònica va fer que la moda francesa, molt més alegre i vistosa que l'espanyola, s'introduís a tota la zona occidental d'Europa. En el cas d'Espanya, aquestes novetats arrelaren arran de l'arribada de Felip V, això és, ja a principi del segle XVIII; aquest rei, tristament conegut arreu dels Països Catalans per la implantació dels decrets de Nova Planta, s'havia criat en els ambients de Versalles i, per tant, pretenia introduir al país que havia passat a dominar tot el luxe i les grandeses que tan bé coneixia. Amb aquest objectiu, va condemnar totes aquelles modes que no seguissin el patró francès; la nova moda de la cort espanyola, per tant, va passar a distingir-se per l'ús de rics teixits, colors lluent i dissenys artístics.

A Mallorca, tots aquests canvis esmentats arribaren de manera lenta però progressiva; la introducció a la societat mallorquina es va fer especialment evident a la ciutat, on els mallorquins es feren ressò d'aquests nous aires de sumptuositat i incorporaren algunes de les innovacions en qüestió. La innovació més destacable en el vestuari d'aquesta època en tots els estaments socials dels ambients ciutadans (i, d'altra banda, la fonamental per distingir entre el vestit tradicional al camp i a la ciutat) fou la introducció de nous teixits i, amb aquests, de nous tintatges o coloracions; mentre que a la pagesia, molt més conservadora per raons diverses, les particularitats de la vella indumentària pel que fa a l'ús dels teixits es mantingueren, a la ciutat els sastres s'afanyaren a reproduir els vestits d'ambdós sexes que portaven els maniquins francesos, substituint-hi únicament l'ús de teles o teixits de seda per l'ús de materials com les indians i les persianes (que provenien de les Índies Occidentals³ i de Pèrsia, respectivament), que n'emulaven la bellesa i eren molt menys costoses.

Aquests excessos en el luxe en una època caracteritzada per una important crisi econòmica (per exemple, la producció de blat no havia deixat d'anar a la baixa des de l'any 1710) provocaren ben aviat l'aparició de tot un seguit de lleis sumptuàries que prohibien aquestes manifestacions d'ostentació; Mossèn Bartomeu Mulet⁴ remarca que, ja l'any 1716, va aparèixer una d'aquestes lleis, la qual prohibia els excessos i abusos en els vestits de dol. Aquesta llei també indicava l'ús correcte d'aquesta indumentària tan concreta: en el cas dels vestits de dol que es portessin per la mort del rei o d'algun membre de la família reial, fins al dia que a la seva vila tinguessin lloc els funerals, els homes havien de portar capa llarga damunt hàbits de faldar (llarg fins als peus), mentre que les dones podien portar vestidures mongils, és a dir, hàbit o gonella de llana a l'hivern i de llaneta en els mesos d'estiu, amb rebosillo o manteta prima fets d'un material que no fos seda. Els membres de les classes més baixes, per la seva banda, només podien dur dol per la mort d'algun familiar directe.

El mateix any (concretament, el dia 27 de juny), va aparèixer una nova llei d'aquest tipus; en aquest cas, el problema era que la gent gastava massa diners en la compra dels ja esmentats teixits d'indiana i, per això, la llei en qüestió pretenia fomentar l'ús de robes autòctones (lli, drap de cànem, estopa, bri en bri, brinet, etc.).

Progressivament, s'anaren publicant altres lleis molt semblants: per exemple, dia 23 de febrer de 1770 se'n va publicar una que donava tot un seguit de normes sobre l'ús dels dife-

³ Bartomeu Mulet afirma que la procedència de les indians era l'Índia, però Coromines diu que l'autèntic origen d'aquestes teles eren les Índies Occidentals; en aquest estudi, hem optat per mantenir la segona proposta.

⁴ Ibídem nota 2, pàg. 224.

rents tipus de capells a l'època. D'altra banda, el dia 27 de juliol del mateix any se'n publicà una altra que prohibia l'entrada al país de les robes de mussolina, de les teles de Cambrai, de l'holandeta, de la batista i de les teles clarines.

Durant la primera meitat del segle XIX, les particularitats pel que fa a l'àmbit de la moda mallorquina heretades del segle XVIII es mantenen pràcticament sense canvi; les innovacions següents en matèria de vestuari que es viuran a l'illa seran totalment definitives ja que, aproximadament a partir de 1850 (ja hem esmentat a la introducció que els límits temporals no poden establir-se de manera taxativa i, per tant, aquesta data és simplement orientativa) s'iniciarà un període de transició vers la modernitat. Com bé afirma l'arxiduc,⁵ ja devers l'any 1880 els mallorquins tendien a vestir-se «a l'europea», això és, la indumentària tradicional s'havia bandejat de manera pràcticament definitiva (de fet, ja només podia constatar-se'n l'ús entre alguns dels membres més vells de la pagesia). Per tant, podem destacar que el període temporal escollit com a objecte d'estudi (1700-1850) és el darrer en el qual pot constatar-se l'ús del que avui en dia anomenem «vestit regional» o «vestit tradicional» mallorquí.

INVENTARI DE PECES DE ROBA D'HOME

Les peces de roba d'home que s'han pogut documentar i, per tant, constitueixen l'objecte d'estudi d'aquest treball són:

1. Antipara
2. Avarca
3. Barret
4. Barretina
5. Borseguí
6. Bossot
7. Calces
8. Calçons blancs
9. Calçons
10. Camisa
11. Capa
12. Capell
13. Capot
14. Caputxó
15. Cassot
16. Corbata
17. Espardenya
18. Faixa
19. Gabitza
20. Gavardina

⁵ Arxiduc Lluís Salvador, *Costumbres de los mallorquines*, Archivo de tradiciones populares, núm. 12, José J. de Olañeta, Editor, 1981, pàg. 30.

21. Gorra
22. Guardapits
23. Jaquet
24. Juba
25. Justacòs
26. Mocador de butxaca
27. Mocador de cap
28. Mocador de coll
29. Pellissa
30. Sabata
31. Sarró
32. Taleca
33. Troca
34. Ximberga o xamberga

PEÇA: ANTIPARA

ETIMOLOGIA: Coromines presenta aquesta forma com a compost fet a partir del verb *parar*, del llatí *PARARE*, «preparar, disposar, fornir, proporcionar».

DEFINICIÓ: espècie de calça sense peu, que es lligava a la cama i la cobria des del genoll fins al turmell.

USOS I COSTUMS: les antipares solien fer-se de cuir o de roba; els pagesos mallorquins les portaven quan treballaven al camp per tal d'evitar fer-se ferides per les cames.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 10 v (1753): «...Més unas **antipares** usades y unas altres de sumach usades...»

Gloses:

D'alegría que tengué,
se colgà amb ses **antipares**,
com un dia d'alimares,
quí tot quant fan està bé.

(CPM, tom III, p. 286, Lluçmajor)

PEÇA: AVARCA (dialectalment, també dit *varca*, forma obtinguda de l'aplicació dels principis de la fonètica sintàctica).

ETIMOLOGIA: mot antiquíssim i d'origen incert, comú a les tres llengües romàniques de la península Ibèrica i a la llengua basca. És molt probable que el mot en qüestió

provingui d'una base preromana *ABARCA*, segurament no basca en especial sinó comuna a les diverses llengües preindoeuropees de la Península.

DEFINICIÓ: calçat rústic compost d'una sola de cuiro subjectada al peu i al turmell per mitjà d'alguns correigs o cordells. A la banda del peu (concretament, a la banda dels dits) hi havia un trau a cada costat de la sola, i per allà passaven uns correigs doblegats en forma d'ansa (*anserols*), els quals tenien a cada cap un foradí per on passava una cordellina que es fermava d'anserol a anserol, tot fent una ansa en el cap de l'avarca, davall la qual es col·locaven els dits o la punta del peu. Per altra part, a la zona dels turmells es feien també uns traus a la sola, per on passaven uns altres anserols de correig o de filferro, dels quals partia una cordellina o correig que voltava per darrere el regruix del taló per tal d'evitar que el peu sortís de l'avarca; dels mateixos anserols partien unes cordellines anomenades *varques*, que anaven fermades pel turmell i la cama.

USOS I COSTUMS: les avarques, que generalment eren molt destapades, constituïen el calçat típic que portaven per treballar la terra els pastors i missatges pobres en els mesos més calorosos de l'any. El cuiro utilitzat en la seva confecció era bàsicament de verro o de bou; concretament, les avarques que es feien de la pell extreta de l'espalló del verro eren de molta durada, perquè aquest tipus de material era molt gruixat i tirós.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *En Tià de Sa Real. De com se va morir.* Tom V.

Pàgina 72: «...En Tià aplega ses **varques** i sa mica de roba que tenia...»

- *Es granotet.* Tom XIV.

Pàgina 40: «...Figurau-vos que duïen uns gonellons teixits d'espart [...] Es gipó era de cerres d'ego i es volant d'obra de pauma, i per sabates unes **varques** de cuiro de porc...»

- *Es gegants d'es puig de Sant Salvador de Felanitx.* Tom XXIV.

Pàgina 23: «...i a mitjan pujada sentí una cosa dins s'**avarca**...»

- *Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig.* Tom XVI.

Pàgina 6: «...Tenia es calçons esqueixats [...] i sa **varca** tota n'estava remui...»

Frases fetes:

- «Estar cansat de dur **varques**» (Expressió aplicada en aquelles situacions en què algú està tip de sofrir una cosa o persona particularment molesta).

Gloses:

Cara de figa verdal,
ja t'ho pories pensar!
Na Xineta va deixar
ses **varques** en es portal.

(CPM, tom II, p.291, Artà)

PEÇA: BARRET

ETIMOLOGIA: diminutiu del llatí *BĪRRUS*, «espècie de capa curta», mot d'origen gèl·lic. Com que es tracta d'un mot que només és patrimonial en català, llengua d'oc (*berret*) i italià (*berretto*), i en els tres casos en forma diminutiva, sembla versemblant la possibilitat que aquest derivat ja existís en cèltic en la forma **BIRRITTO*, ja que *-ITTO* és un sufix de probable origen cèltic.

DEFINICIÓ: peça que s'adaptava al cap per cobrir-lo; tenia forma de mitja bolla buida i no tenia ventalla.

USOS I COSTUMS: a principi del segle XV ja apareix documentat el barret a Mallorca, així com també l'ofici de barreter; per tant, es tracta d'una peça que va ser introduïda uns quants segles abans del període estudiat, cosa que indica que en aquesta època ja era una peça amb una important tradició. Cal destacar que hi havia tres tipus de barrets: els ordinaris, els de dol i els de muntera.

Pel que fa als teixits, els barrets podien ser de llana, de roba, de fil, de cotó, etc. El seu ús va ser especialment destacable entre els pagesos benestants, que en alguns casos l'adoptaren tot bandejant el capell i el mocador de cap.

Inventaris:

- S-757, foli 32 (1765): «...Item un **barret** de llana negra usat...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item una dotsena y mitge de **barrets**, esto es, sis de cotó blanchs y los altres de fil blanchs usats...»
- S-757, foli 66 v (1769): «...y dos **berrets** de cotó usats...»
- S-757, foli 70 (1769): «...Item quatre **berrets** de cotó retxats usats...»

Frases fetes:

- «Anar **barret** envant, peu enrera» (Aquesta expressió s'aplicava a aquelles persones que es dirigien als seus interlocutors amb molts de compliments i reverències).
- «Ca, **barret!**» (Es tracta d'una expressió utilitzada per negar fe o assentiment a quelcom).
- «Omplir un **barret** de rialles» (Expressió que equival a dir que algú riu molt).

Refransys:

- «Si l'enveja fos tinya tothom duria **barret**» (Refrany utilitzat per fer referència al fet que tots, en major o menor mesura, engegem les virtuts, les possessions, els coneixements, etc., dels altres).
- «Tants caps, tants **barrets**» (Refrany utilitzat per fer referència a un conjunt d'opinions molt dividides).

Gloses:

Mare de Déu del Remei,
des que em som enamorada

d'aquest **barretet** vermei
es jove que el du m'agrada.

(CPM, tom I, p.181, Lloseta)

PEÇA: BARRETINA

ETIMOLOGIA: forma derivada de *barreta*, femení de *barret*. La forma *barreta* ben aviat s'oblidà en català; en canvi, va mantenir-se molt viva en italià (*berretta*) i en occità (*berreta*). La forma derivada de *barreta*, això és, *barretina*, sí que va mantenir-se i encara és vigent avui en dia.

DEFINICIÓ: cobricap típicament català, l'ús del qual també es documenta a Mallorca. Era una peça la forma de la qual era semblant a la d'una bossa llarguera i buida que s'adaptava al cap.

USOS I COSTUMS: les barretines podien ser de roba prima o gruixuda segons el gust de cada persona: n'hi havia de drap, de lli (normalment de color blanc) i de roba de compra negra com el lli foraster, que podia ser blanc, vermell o negre. Un cas especial foren les denominades «barretines de nuiances», que solien reservar-se per als dies de festa.

Inventaris:

- M-2052, foli 17 v (1753): «...Item mitja dotsena de **barratinas**...»
- S-757, foli 32 (1765): «...Item dos **barratinas** de brinet usadas...»
- S-757, foli 66 v (1769): «...y tres **barretinas** de tela de truià...»

Rondalles:

- *¿Val més matinejar que a missa anar?* Tom III.

Pàgina 16: «...capells i **barretines** a l'aire...»

- *S'al·lot d'es «barretino»*. Tom VI.

Pàgina 51: «...Es betzego duia una **barretina** vermella, i sempre deia: —No em toqueu es “**barretino**”! Ai si el me tocàveu!...»

- *En Tià d'es forn d'en Mata-Ronyes*. Tom XI.

Pàgina 109: «...Jo lo que vos puc donar, és una **barretina** verda...»

- *Es cavall del rei*. Tom XXIII.

Pàgina 93: «...Troba el rei assegut a una finestra-balcó, i duia una **barretina** vermilliona...»

Gloses:

Sa **barretina** està en terra.
Veiam qui l'aixecarà!
Corre, Pere! Corre, Toni!
Corre tu, Sebastià!

(CPM, tom II, p. 277, Santa Maria del Camí)

¿Saps qui ha fet aquest brodat
que duc a sa **barretina**?
El m'ha fet una fadrina
que té seny i voluntat.

(CPM, tom I, p.207, Sineu)

PEÇA: BORSEGUÍ

ETIMOLOGIA: Mot català d'origen desconegut. Hi ha altres llengües que presenten formes molt semblants, com per exemple el francès mitjà *brosequin* (avui *brodequin* per influència de *broder*) i el neerlandès *broseken*.

DEFINICIÓ: Sabata alta fins al turmell o fins just davall el genoll, cordada per davant amb cordons que passen per dins una sèrie d'ulls.

USOS I COSTUMS: Els borseguins podien ser de pell de cordovà, de sumac (pell adobada amb taní de color terrós fosc) o de cuir.

EXEMPLES:

Inventaris:

- S-757, foli 70 (1769): «...Item uns **borseguins** de cordovà negres usats...»

PEÇA: BOSSOT

ETIMOLOGIA: Forma derivada de la paraula *bossa*, l'origen de la qual és el mot llatí *BŪRSA*, el qual prové, per la seva banda, del grec *βύρσα*.

DEFINICIÓ: Bossa de pell que es portava penjada a l'esquena i que servia per transportar-hi els comestibles i els estris de fumar.

USOS I COSTUMS: Aquest tipus de bossa era utilitzada habitualment pels pagesos i jornalers durant les seves jornades de treball al camp.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Es fullet d'En Cuera*. Tom V.
Pàgina 149: «...tenia fullet i el duia a sa corretja des **bossot**...»
- *En Mercè-Mercè*. Tom XIII.
Pàgina 83: «... se posa sa gran poma dins es **bossot**...»

PEÇA: CALCES

ETIMOLOGIA: Forma de plural del mot *calça*, que va significar primitivament “mitges” i que prové del llatí vulgar **CALCĒA*, el qual deriva, per la seva banda, del llatí clàssic *CALCĒUS*, “sabata”.

DEFINICIÓ: El DCVB presenta l'entrada *calça*, tot i que afirma que aquest mot es pronunciava gairebé sempre en la seva forma de plural. La calça o calces, per tant, són unes peces de vestir que cobrien el peu i la cama, ajustant-se al contorn d'aquesta.

USOS I COSTUMS: A l'època estudiada (segle XVIII i primera meitat del XIX) hi havia dues varietats de calces: les enteres i les mitges (evidentment, la doble varietat es refereix a la seva llargària). El primer tipus fa referència a les calces que es feien servir a la ciutat, les quals arribaven baix dels genolls; aquestes calces eren de materials diversos com l'estam de París, el filet, de filosello, la llana aragonesa o la seda. En el cas dels sectors més benestants de la població ciutadana, les calces podien portar ornamentacions de gorbió i brodadures de colors molt variats.

D'altra banda, cal destacar que durant bona part del segle XVIII els pagesos no portaven calces, fet que demostra les estretors i la vida frugal d'aquest sector de la població. Segons afirma l'Arxiduc Lluís Salvador, al segle XIX sí que pot constatar-se l'ús d'un tipus especial de calces, les denominades mitges, per part dels membres de la pagesia. Aquestes calces, més curtes que les que es feien servir a la ciutat, eren de cotó, de fil o de lli en els mesos d'estiu, i de llana o d'estam a l'hivern. Encara que existeix la tendència a afirmar que aquestes peces sempre eren de color blanc, sabem que no és així, ja que trobam documentades calces de colors diversos com el blau, el vermell, etc.

EXEMPLES:**Inventaris:**

- M-2052, foli 20 v (1753): «...Item sinch parells de **calsas** blancas de fil i cotó...»
- M-2052, foli 21 (1753): «...Item un parell de **calsas** de llana...»
- S-757, foli 66 (1769): «...Item dos perells de **calses** blancas usades...»
- S-757, foli 70 (1769): «...Item nou parells de **calses** comunas usades...»
- S-757, foli 70 (1769): «...Item un parell de **calses** de seda color de perla novas...»
- S-757, foli 70 (1769): «...Item quatre perells de **calses** de seda negres usades...»
- S-803, foli 75 v (1830): «...Més tretse perells de **calsas** vellas...»

Rondalles:

- *Es dos germans serverins*. Tom XIII.

Pàgina 55: «...volia fer una bullida de **calces**...»

- *Es reim del rei moro amb set pams de morro*. Tom XVI.

Pàgina 114: «...allà hi havia totes ses **calces** que aquelles calceteres havien fetes, ses calceteres que Na Catalineta havia afinades obrint amb sa claveta d'or es pit endret del Rei-Moro ...»

Gloses:

Duen ses **calces** retxades
de tres o quatre colors;
han xapat es mocadors,
ses faldetes esgaiades.

(CPM, tom II, p. 274, Sant Joan)

PEÇA: CALÇONS

ETIMOLOGIA: Coromines presenta la forma *calçons* com un derivat de la paraula *calça*, l'etimologia de la qual és la forma del llatí vulgar **CALCEA*, derivada del llatí clàssic *CALCĒUS* ("sabates").

DEFINICIÓ: El DCVB presenta l'accepció *calçó*, però afirma que aquesta sol utilitzar-se en plural. La definició és la següent: peça de vestir que cobreix separatament les cames ajustant-se a llur contorn, i que en la part superior se subjecta a la cintura.

USOS I COSTUMS: A l'època objecte d'estudi existien diferents tipologies de calçons. En primer lloc, cal parlar dels **calçons a l'ampla** o **calçons amb bufes**. Pel que fa a aquest tipus de calçons, s'ha de dir que la documentació és molt prolífera, ja que ens informa que hi havia les següents varietats: calçons de llista, d'indiana, de cotó, de seda (els que feien servir els pagesos més rics els diumenges i dies de festa), d'indiana arrugada, de calamandri, de borra, de burell, de friseta negra, etcètera. Pel que fa a la varietat cromàtica, sembla que n'hi havia de color blau fosc amb franges blanques (d'aquests característiques se'n citen uns a l'apartat d'inventaris) i de color blau clar amb franges de blau fosc. Cal destacar que hi ha notícia que els nins de vuit o nou anys ja portaven calçons d'aquest tipus fermats a l'alçada dels genolls.

Per la seva banda, els menestrals ciutadans no portaven mai calçons a l'ample, sinó que feien servir els denominats **calçons justs** o **a la justa**, els quals podien ser de llista, de llana, fets a partir d'una mescla de cotó i seda o, simplement, de seda. Aquesta mena de calçons, que eren curts i es fermaven amb vetes o botons a la part de davall els genolls, eren molt semblants als calçons que portaven els membres de les classes socials altes, els **cuixots**, coneguts així per la fretura de bufes i pel fet que anaven atesats a les cuixes.

Ja per acabar, cal destacar que Mossèn Bartomeu Mulet⁶ ens parla d'una peça de vestir que pot encabir-se dins el grup dels calçons: les **baldrigues** (pel que fa a l'etimologia de la paraula en qüestió, cal destacar que es tracta d'una forma que probablement ve de la combinació de *bragues* i *balder*. Segons Coromines [DCEC, I, 378] és molt probable que *baldraga* i la forma castellana *baldraque* procedeixin del castellà antic *bufa de baldac*, nom d'un joc d'escacs molt vulgar. Tot i les coincidències formals, no sembla fàcil explicar, partint del nom d'aquest joc, els significats de les formes catalanes *baldraga* i *baldrigues*). A

⁶ MULET i RAMIS, Bartomeu, «Vestimenta dels mallorquins en el segle XVIII», dins *I Jornades de cultura popular a les Balears*. Ed. Ajuntament de Muro-UIB: Muro, 1993, pàg. 230.

Mallorca, l'ús d'aquesta peça només es documenta entre els membres de la pagesia, per als quals servia com a alternativa als calçons; per als pagesos, els calçons resultaven molt estrets i excessivament ajustats a les cuixes, tant que fins i tot els privaven de fer certs moviments indispensables en les seves tasques quotidianes (per exemple, un moviment en principi tan senzill com acotar-se els devia resultar excessivament difícil), i per això les baldrigues, d'una amplada molt superior, esdevingueren una opció molt més recomanable. Les teles que s'utilitzaven en el procés de confecció de peces d'aquest tipus eren el drap, el burell, el calamandri i la roba de Pollença (totes considerades comunes i de teixit groller), llistades de blanc i blau o de blanc i vermell.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 20 v (1753): «...Item uns **colsons** de llisteta blanca y blava...»
- S-757, foli 13 v (1765): «...Item uns **calsons** de indiana retxada vells...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item un **calsons** de estam torsut blaus molt usats...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item altres **calsons** de vellut negres usats...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item dos **calsons** de endiana blava, lo un de piquets y lo altre de cotonina usats...»
- S-757, foli 272 v (1787): «...Item tres **calsons**, dos de brodat, y los altres de endiana de Barcelona usats...»
- S-803, foli 78 (1830): «...Més cinc **calsons** de llista...»

Rondalles:

- *En Toni Mig-Dimoni i ets estudiants de sa cova de Sineu*. Tom XII.
Pàgina 90: «...Se treu un bon verdanc que duia dins una cama des **calçons**...»
- *Na Tricafaldetes*. Tom XIX.
Pàgina 47: «...afina uns **calçons** i una camisola...»
- *Ses dones bambes*. Tom XXIII.
Pàgina 109: «...I m'afina damunt sa paret un homo sense **calçons**...»
- *De com ets andritxols anaren a un missèr de ciutat per un consei*. Tom XXIV.
Pàgina 110: «...davallau-los es **calçons** i alçau-los es faldar de darrera...»

Frases fetes:

- «Dur els **calçons**» (Expressió referida a algú que té el domini dins una família o algun altre tipus de col·lectivitat).
- «Trobar algú amb els **calçons** baixos» (S'aplica en aquelles situacions en què algú no està prou preparat per a un determinat afer o en què algú és sorprès de manera inesperada).

Refrany:

- «A dona de **calçons**, home de potons» (Refrany referit a un home que es deixa dominar per la seva esposa).

Gloses:

Dos pics sa setmana em basta
per posar-me es **calçons** nous:
es primer pic es dijous.
i llavò fins es dissabte.

(CPM, tom I, p. 164, Artà)

PEÇA: CALÇONS BLANCS O DE DAVALL

ETIMOLOGIA: Coromines presenta la forma *calçons* com un derivat de la paraula *calça*, l'etimologia de la qual és la forma del llatí vulgar **CALCEA*, derivada del llatí clàssic *CALCĒUS* ("sabates").

DEFINICIÓ: Calçotets, part de la indumentària interior masculina. Alguns estudiosos també els anomenen *bragues*.

USOS I COSTUMS: Els calçons blancs es duïen a la pagesia i a ciutat, especialment a l'hivern, i podien ser de teixits diversos com per exemple el bri, el drap, el lli, etc.

EXEMPLES:

Inventaris:

- S-757, foli 31 v (1765): «...Item tres **calsons blancs** de drap usats...»
- S-757, foli 272 v (1787): «...Item quatre **calsons blancs** de bri de la terra usats...»
- S-803, foli 78 (1830): «...Més cinc **calsons**, quatre de llista de color y uns **blanchs de davall**...»

Rondalles:

- *En Juanet de l'Onso*. Tom III.

Pàgina 36: «...I ¿què me'n direu? Ell se desfà es **calçonets** i casi li omplí s'olla...»

- *Sa por de So'n Cotoner*. Tom XXIV.

Pàgina 48: «...i l'homo en camieta i **calçonets blancs**...»

PEÇA: CAMISA

ETIMOLOGIA: Mot que prové del llatí tardà *CAMISIA*, que està emparentat amb la forma de l'alt alemany antic *hemidi* (avui *hemd*) i amb l'anglosaxó *czes*. Aquest mot apareix estès des del principi de l'Edat Mitjana en una sèrie de llengües europees occidentals i circummediterrànies (germànic, cèltic i, poc més tard, llatí, grec i, fins i tot, àrab) i, amb tot i que estem lluny de tenir aclarit de quina procedeix en definitiva, i ni tan sols és segur que es basi en una arrel indoeuropea, sembla que va arribar al llatí procedent de la Gàl·lia i que, en tot cas, són la germànica i la cèltica les famílies on en trobam representants més

antics. El mot masculí *càmis* (“alba sacerdotal”), comú al català i a llengües com el francès i l’occità antics, l’italià, el mossàrab i el grec és tan antic com la paraula que ens ocupa, i és segur que sempre va accentuar-se a la *a*; aquesta duplicitat en l’accentuació ve ja dels orígens, i constitueix un dels nusos decisius de la qüestió, si bé fins ara ha dificultat més que no facilitat l’orientació del problema.

DEFINICIÓ: Peça de vestit interior, generalment de tela prima i de forma folgada, que arriba des del coll fins més avall de la cintura. La camisa sol constar del cos i les mànecues. En el cos de la camisa d’home es distingeixen les següents parts: el coll, tira circular cenyida, la pitera o pala, que va des del coll fins al dontet i conté els botons i els traus i, per acabar, el faldar de davant i el faldar de darrere, que són les parts de la tela situades més avall del pontet. El faldar de davant també s’anomena davanter de la camisa, i a Mallorca el nom de davanter ha arribat a aplicar-se a ambdós faldars.

USOS I COSTUMS: Molts autors suposen que la camisa és d’origen àrab, ja que resulta inútil la recerca de camises a Mallorca en una època anterior a la invasió àrab. Carme Bernis Madrazo afirma que en el segle X ja estava generalitzat l’ús de la camisa de lli i de seda, de color blanc o de diversos colors. La roba blanca d’ús interior se reduïa a la camisa sols per a les gents distingides, ja que el seu ús no estava generalitzat entre la gent del poble i de la pagesia. Fins i tot encara a la primera meitat del segle XVI, la camisa era un article de luxe, que es portava tan sols per ostentar els seus brodats.

Pel que fa al període temporal que ens ocupa (segle XVIII i primera meitat del segle XIX), ja pot constatar-se l’ús de la camisa per part dels membres de les classes més baixes de la població. En aquesta època, les camises de la pagesia podien ser de bri o de brinet (aquest darrer podia ser fet a casa o importat de Gènova. En el segon cas, el brinet s’anomenava “brinet de compra”), de drap, i de fil rodó. La tela de lli, per altra banda, es reservava per a les camises que portaven els membres de la pagesia els dies festius. Aquestes camises, que solien confeccionar-se en tons crus o blanquejats, tenien un coll estret i un xap al davant, que es cordava amb botons de baixa qualitat; per la seva banda, el faldar pràcticament no tenia fona.

D’altra banda, la camisa o roba interior de l’home de ciutat es confeccionava amb els mateixos teixits que les de la pagesia, exceptuant el drap. En aquest cas, els teixits també eren de color cru o blanquinós, però la qualitat de les robes era superior, ja que eren comunes o primes mentre que les altres eren comunes però molt més gruixades.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 19 v (1753): «...Item vint **camisas** de ome de bri...»
- S-757, foli 31 v (1765): «...Item sis **camisas** de drap usadas...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Primo dos dotsenas de **camisas** entre finas y comunes usadas...»
- S-757, foli 66 (1769): «...Item sis **camisas** de drap, tres usades y las altres vellas...»
- S-757, foli 69 v (1769): «...Item tres **camias** de drap de la costa usadas...»
- S-757, foli 272 (1787): «...Item vuyt **camias**, esto es, sis de bri de la terra y duas de roba forestera usadas...»

- S-803, foli 75 v (1830): «...Més set **camias** de homo de fil usadas...»
- M-2495, foli 13 (1840): «...Més quatre **camias** de drap, duas usadas y las restantes duas molt veyas...»

Rondalles:

- *En Juanet de l'Onso*. Tom III.

Pàgina 27: «...Com es despuaven per tirar-s'hi, que en Juanet se va treure sa **camia**, veren que ja tenia es braços i es pits plens de pèl...»

- *Un ronyós, un poiós i un mocós*. Tom XIV.

Pàgina 60: «...alçant-se es dos faldarets de sa **camia**...»

Refransys:

- «**Camia** d'en Cotna: pitrella bona i faldars a Liorna» (Expressió aplicada a aquella persona o objecte que superficialment té bona aparença, però interiorment és ple de connotacions negatives).

Gloses:

Si duc veia sa **camia**,
d'això no us ha d'estranyar,
que a sa taula deu n'hi ha,
tots los he d'alimentar,
i a sa casa de la vila
es meu nom tan sols no hi està.

(CPM, tom II, p. 276, Sant Joan)

Quatre **camies** tenc,
totes amb randa;
totes quatre me pengen
per cada banda.

(CPM, tom II, p. 276, Santa Margalida)

PEÇA: CAPA

ETIMOLOGIA: Forma provinent del llatí tardà *CAPPA*, d'origen incert i de sentit molt anàleg (probablement rebut pel llatí d'una llengua no itàlica).

DEFINICIÓ: Vestidura d'abric llarga, solta i sense mànegues, que usaven els homes damunt el vestit. Era estreta a la part del coll, ampla i rodona a la part inferior, oberta al seu davant i es portava penjant des de les espatlles. Hi havia capes llargues i capes curtes; les primeres solien arribar més o menys fins al ventrell de la cama, mentre que les curtes arribaven un poc més avall de la cintura i es cordaven sota el coll amb vetes, cordons, botons o alamares.

USOS I COSTUMS: Sense cap tipus de dubte, la capa és una de les vestidures més universals i més antigues. A l'època estudiada, a Mallorca les capes solien fer-se de llana atapida, encara que ordinària o comuna. També eren molt freqüents, però, les capes de burell; aquest tipus de capa solia tenir una trentena de pams de fons i era tinguda en gran estima. Socialment, allò que diferenciava les capes dels ciutadans i dels membres de les classes més altes de les que portava la gent de la pagesia era el fet que els primers solien dur capes folrades i, de vegades, fins i tot amb una esclavina. Per altra banda, en el cas dels pagesos cal destacar que en les ocasions solemnes aquests es posaven la capa fins i tot a l'estiu; ara bé, la capa no era un complement per anar mudats sinó que, com ja s'ha esmentat, tenia la funció d'abric.

Ja per acabar, cal dir que hi havia algunes capes que portaven capulla, la qual podia ser fixada o postissa. La finalitat de la capulla, a més de protegir l'individu del fred i de la pluja, era la de cobrir-se el cap durant l'assistència a determinats actes socials o religiosos, especialment de caràcter funerari.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 27 v (1753): «...Item una **capa** de estam torsut forrada de estemeñe negre usade...»
- S-757, foli 31 v (1765): «...Item una **capa** de burell molt usada...»
- S-757, foli 272 v (1787): «...Item tres **capas**, duas de paño, la una color de pansa y la altre del mateix color vella, y la tercera de verano de xemellot usadas...»

Rondalles:

- *Sa comtessa sense braços*. Tom II.

Pàgina 122: «...Es senyor s'hi acosta, i li tira sa **capa**, porque la s'abric, i surta de sa mata...»

Frases fetes:

- «Abrigar-se amb **capa** d'altri» (Aquesta expressió s'aplica en aquells casos en què es dissimulen els errors propis i es fan recaure les culpes en una altra persona).
- «Aguantar una **capa**» (Haver d'escotar una conversa desagradable sense poder-la defugir).
- «Baix de la **capa** del sol» (Expressió popular utilitzada per referir-se, de manera global, al món).

Refransys:

- «Arramba't a **capa** que té pèl» (Fa referència al fet que l'home ha de saber triar sempre aquella opció que més li convé).

PEÇA: CAPELL

ETIMOLOGIA: Forma que prové del llatí vulgar *CAPPELLUS*, comú a totes les llengües romàniques occidentals.

DEFINICIÓ: Peça que servia per cobrir el cap i que estava formada per una cofa i una ventalla més o menys ampla.

USOS I COSTUMS: L'Arxiduc Lluís Salvador documenta que, tret dels treballadors i els pobres, els pagesos del Pla duïen gairebé sempre (i molt especialment els dies de festa) un capell negre de feltre de llana. Per altra banda, els pagesos més vells de les zones de muntanya duïen un capell de feltre d'ala ampla i mitjanament flexible amb copa rodona; en aquest cas, el capell anava subjecte o bé amb un cordó amb dues borles negres o bé amb una cinta del mateix color.

Hi havia un altre tipus de capell especialment emblemàtic, el capell de palmes, que era utilitzat durant els dies feiners (especialment als mesos d'estiu) pels membres de la pagesia; aquest capell de palmes, evidentment, no tenia una funció ornamental, sinó que servia per resguardar-se dels raigs solars.

Pel que fa als capells que es portaven a la ciutat, cal destacar que n'hi havia de cambrai, de filempua, de rosant, de drap, etc. Aquests capells podien ser llisos o obrats, guarnits o sense guarnir (sovint, les ornamentacions es reservaven per a les ocasions més solemnes).

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 10 (1753): «...Més dos **capells** usats...»
- M-2052, foli 20 v (1753): «...Item un **capell** de gavaix usat...»
- M-2052, foli 27 v (1753): «...Primo tres **capells** de home usats, ço és, dos plans y un de gavaix...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item sinc **capells** foresters fins, esto es, dos de aportar en cotas y los demás de aportar en ximberga usats...»
- S-757, foli 70 (1769): «...Item dos **capells** fins negres usats...»

Rondalles:

- *Es soldat de Marina*. Tom IX.
Pàgina 92: «...i venguen xecalines i **capell** a l'aire...»
- *Es nas de dos pams*. Tom XI.
Pàgina 52: «...Jau aquest **capell**...»
- *Es tres mantells d'or*. Tom XI.
Pàgina 63: «...Mos baraiam, diuen aquells, per aquest **capell** de vidre...»
- *Tres estudiants de la sopa*. Tom XXIII.
Pàgina 45: «...tirà es **capell** en terra i el potejà...»

Frases fetes:

- «Tirar-se es **capell**» (Expressió utilitzada en un context de discussió violenta)

Refransys:

- «Cap sense cervell, no ha de mester **capell**» (Refrany referit a la ignorància humana).

Gloses:

Ara passa un jovenet
amb so **capell** a la banda
i va tirat de bufanda
i pareix en Comunet.

(CPM, tom II, p. 276, Petra)

PEÇA: CAPOT

ETIMOLOGIA: Coromines afirma que ens trobam davant d'un mot que probablement va arribar al català procedent del mossàrab per via dels navegants castellans. Es tracta d'un mot que, a més del català, es va estendre a totes les llengües romàniques occidentals: *cappotto* (italià), *capot* (francès), *capote* (castellà i portuguès), etc. En totes aquestes llengües, aquestes formes només apareixen cap al final de l'Edat Mitjana; cal dir, en primer lloc, que fa l'efecte que es degué estendre d'una o dues de les llengües a les altres. Tot seguit, cal afirmar també que sembla que ni el català ni les llengües de França no en foren pares; per més que el sufix *-ot* tingués més vitalitat en occità i francès que en castellà, sembla molt probable que fossin el castellà i el portuguès els nius primers d'aquest mot provinent del mossàrab, que s'hauria propagat ràpidament des d'aquestes zones als altres parlars romànics a causa de les grans navegacions oceàniques.

DEFINICIÓ: Peça de vestir o de ben vestir, la funció de la qual era essencialment d'abrigall. El capot tenia un coll girat amb petites solapes, unes mànegues fins als punys, un cos llarguer fins a mitja cama i anava obert a la part de davant. La majoria dels capots solien dur una capulla cosida vora el coll en la part posterior.

USOS I COSTUMS: El capot era una de les peces d'abrigall més usades a l'època estudiada. En el cas dels ciutadans i dels pagesos més rics, els capots es feien d'una tela negra més o manco fina. Els pagesos més pobres, en canvi, vestien capots de "panyo" o de robes més bastes i gruixades com el burell, fabricat a Mallorca. Un tipus especial de capots eren els denominats **capots peluts**, els quals eren molt gruixats (la majoria anaven folrats), portaven una caputxa folrada en escarlata, tenien solapes, les gires vermelles i duïen les butxaques enrivetades amb ornaments en punta de color vermell i blau. Habitualment, els capots peluts llargs arribaven fins als peus; en el cas que només arribessin fins als genolls, s'anomenaven **capotins**.

Com a dada curiosa cal destacar que hi ha molts autors que afirmen que el capot té el seu origen en el vestuari de l'estament militar.

EXEMPLES:

Inventaris:

- S-757, foli 31 v (1765): «...Item un **capot** de burell nou...»

Rondalles:

- *Mestre Nadal de sa placeta del Socós*. Tom XVII.

Pàgina 76: «...i ben embolicat amb so **capot**...»

- *De com es sol i es vent se provaren*. Tom XXIV.

Pàgina 90: «...i anava abrigat amb un **capot**...»

Gloses:

Anit passada es **capot**
saps que t'estava de bé!
Par que fosses un al·lot
de casa de cavaller.

(CPM, tom II, p. 276, Santa Maria del Camí)

Com te'n vas a festejar
no te'n duguís es **capot**:
un tros de capotinot,
les faràs enamorar.

(CPM, tom I, p. 161, Alcúdia)

Es fadrins han afinat
que un bon **capot** està bé,
i ses fadrines també,
amb so mocador entorxat.

(CPM, Tom II, p. 276, Galilea)

PEÇA: CAPUTXÓ

ETIMOLOGIA: Forma derivada del mot *capa*, el qual prové del llatí tardà *CAPPA*, d'origen incert i de sentit molt anàleg (probablement rebut pel llatí d'una llengua no itàlica).

DEFINICIÓ: Capa curta semblant a una manteta que anava guarnida amb una capulla i servia per cobrir el cap i les espatlles.

USOS I COSTUMS: El caputxó era una peça molt utilitzada pels pastors i guardians de nit. Aquesta peça podia ser de llana, de cotó de burell i de mescla. La documentació informa que els caputxons es portaren fins a finals del segle XVIII.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 20 v (1753): «...Item un **caputxó** de drap...»

PEÇA: CASSOT

ETIMOLOGIA: Coromines cita com a possible etimologia del mot *cassot* la forma àrab *kisâ*, “drap de llana que teixien els beduïns”, “cobertora de banc o de llit” o “vestidura morisca a manera de capa”. Aquesta forma, pronunciada *kísa* o *kisé* en àrab vulgar, és l’origen del mot del català antic *alquicer* o *alquicem*, “capa moresca que no sols servia per abrigar-se les persones sinó com a tapall de llit”.

DEFINICIÓ: Espècie de camisa o brusa folgada, feta amb una tela molt forta i resistent per tal de ser usada pels antics pagesos per fer les feines pròpies del camp.

USOS I COSTUMS: Com ja s’ha esmentat, el cassot era una vestidura usada pels membres de la classe pagesa. El teixit utilitzat per a la seva confecció era bàsicament el cànem de sac, que podia ser ratllat, de daus o sense ratllar.

EXEMPLES:

Rondalles:

A la rondalla *Ets al·lots de Son Porc. S’anada a Matines* (tom V, pàgina 97), hi ha una escena en la qual la ignorància d’un dels protagonistes queda palesa quan aquest confon el roquet emmidonat que vestien els escolans durant l’ofici de Matines amb un cassot:

- *Ets al·lots de Son Porc. S’anada a Matines*. Tom V.

Pàgina 97: «...¡I al·lots amb **cassot**, que hi veig!...»

Gloses:

Jo m’aguant així com puc;
Serraguet, no t’escarrufes,
que amb aquests calçons amb bufes
no hi diu un **cassot** tan brut.

(CPM, tom II, p. 275, Biniamar)

PEÇA: CORBATA

ETIMOLOGIA: Nom que prové de l’italià *corvatta* o *crovata* (“croata”), dit així perquè els que començaren a usar la peça en qüestió foren els genets croats. El mot italià procedeix del serbocroat *hrvat*, denominació que s’atorguen a si mateixos els habitants de Croàcia.

DEFINICIÓ: Peça de roba llarga i estreta que es col·locava formant un nus al voltant del coll i que servia d’ornamentació o d’abric.

USOS I COSTUMS: Bàsicament, les corbates feien part de la indumentària ciutadana; en aquest àmbit, n'hi havia de teles molt diverses (per exemple, de seda). Per altra banda, l'Arxiduc Lluís Salvador ⁷ documenta un ús de transició d'aquesta peça a la pagesia a partir de la segona meitat del segle XIX; en aquest cas, la corbata seria rígida i negra, i s'ajustaria amb un nus molt senzill.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 10 (1753): «...y tres **corbates**, una ab mostre y duas llisas...»
- S-757, foli 53 v (1765): «...Item una **corbata** de roba forestera bona...»

Gloses:

Qui vol anar a Son Pistola,
que procur dur es garrons nets
i es calçons ben condrets,
coll postís i punys estrets
i **corbata** i tovaïola.

(CPM, tom II, p. 281, Algaida)

PEÇA: ESPARDENYA

ETIMOLOGIA: Coromines presenta aquesta forma com a derivat d'*espart*. Pel que fa a l'etimologia del mot *espart*, cal destacar que aquest prové del llatí *SPARTUM* o *SPARTON*, formes que deriven del grec *σπάργος* o *σπάργον* ("espècie de ginesta que s'utilitza per trenar cordes"). Del mot *espart* deriva *espartenya*, però en la història de la llengua s'ha fet servir quasi sempre la variant amb *-d-* (*espartdenya*), forma que no sembla que pugui explicar-se per influència mossàrab (amb pronúncia arabitzada *rt*) ja que és igualment arrelada a tot el domini lingüístic català, sinó com a derivat un poc tardà i analògic dels mots en *-ard*, més nombrosos que en *-ARTU*, quan ja s'havia ensordit la *-d* a final de mot.

DEFINICIÓ: Peça de calçat amb la sola de cànem o d'espart.

USOS I COSTUMS: Existien molts de tipus d'espartdenyes diferents. Era un calçat més aviat d'estiu, encara que també se'n veien durant l'hivern. Bàsicament, era un tipus de calçat utilitzat a les zones pageses.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *S'estudiant de sa cova de Salamanca*. Tom XVII.

⁷ Lluís Salvador d'Habsburg (l'Arxiduc), *Die Balearen. In wort und Bild geschildert. Zweiter Dand. Die eigentlichen*, 1869-1891. Traducció catalana de Pere Bonnín Aguiló i Josep Moll Marquès editada pel Grup Serra, pàgina 445.

Pàgina 117: «...*més cremat que una espardenya*...»

Frases fetes:

- «Cordar-se bé les **espardenyes**» (Expressió utilitzada per referir-se a una correcta preparació portada a terme per tal d'aconseguir superar una empresa difícil).
- «Ésser més beneït que una **espardenya**» (Significa, senzillament, que algú és curt d'enteniment).

Refrans:

- «Com més **espardenyes** més n'espennes» (Es diu quan algú vol tapar una malifeta i, quan més s'esforça per tapar-la, més culpable apareix).

PEÇA: FAIXA

ETIMOLOGIA: Forma provinent del llatí *FASCIA* “bena, faixa, sostenidor del pit”, la qual deriva de *FASCIS*, “feix”.

DEFINICIÓ: Peça de roba que se cenyia al cos per la cintura tot fent-li dues o més voltes, i que servia per estrènyer el cos o per subjectar els calçons o altres peces de vestir.

USOS I COSTUMS: Aquesta peça, que derivava d'un antic costum oriental, cobria tant el faldar del guardapits com la boca o part superior de les baldrigues o calçons. Amb flocadura i llistes en els camps, les faixes donaven gran vistositat a la indumentària pagesa del dies de festa. A l'hora de confeccionar peces d'aquest tipus es feien servir teixits molt diversos: estam, estam i seda, llana, fil, fil i cotó, seda pura, etc. Pel que fa al color, tenim notícia de l'existència de faixes blanques i vermelles.

D'altra banda, cal destacar que l'ús d'aquesta peça no era gaire habitual en els ambients ciutadans.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Sa llàmpria meravellosa*. Tom VIII.

Pàgina 6: «...te fermaré amb sa **faixa** que duc...»

- *Dos patrons i una patrona*. Tom X.

Pàgina 111: «...perque sa patrona Francina Maria damunt es vestit de dona s'havia posada sa **faixa**...»

PEÇA: GABITZA

ETIMOLOGIA: Coromines presenta aquest mot com una forma derivada de *gavany* o *gavan*, que provenen de l'àrab *qabâ*, “sobretot o abric d'home”, del qual provenen també l'italià *gabbano*, les formes franceses *gaban* i *caban* i el castellà *gabán*.

DEFINICIÓ: Peça d'abric llarga, gairebé talar (això és, que arriba pràcticament als talons).

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Na Juana i la fada Mariana*. Tom VI.

Pàgina 43: «...I ja s'aferren an aquelles peces de roba, repartint-les-se estols i estols, i uns, hala a taiar, i altres a enfilgar guyes, i altres a cosir com a rabiosos!, i vénghen camies, calçons, **gabitzes**...»

PEÇA: GAVARDINA

ETIMOLOGIA: Mot comú amb el castellà *gabardina* (abans *gavardina*), resultat d'un encreuament entre les paraules *gavany* (castellà *gabán*) i *tab-/tavardina*, forma diminutiva del castellà *tabardo*, català antic *tavart*.

DEFINICIÓ: Peça d'abric masculina que consistia en un jac llarg que arribava fins als genolls.

USOS I COSTUMS: Aquesta peça, de disseny força allunyat de l'actual, la portaren els senyors mallorquins des del segle XV fins ben entrat el segle XVIII. Entre les teles que es feien servir en la seva confecció poden destacar-se, per exemple, l'estam o fil de llana.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 27 v (1753): «...Item una **gavardina** de estam torsut usat...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item una ximberga y **gaverdina** de estam torsut blau usat...»

PEÇA: GORRA

ETIMOLOGIA: Mot comú a les tres llengües romàniques de la Península Ibèrica, d'origen incert. Com que en els segles XVI i XVII era cosa de gala, potser fou pres el mot, junt amb la moda, del francès mitjà *gorre* ("elegància, pompa, vanitat, luxe") i del gascó i llenguadocià *gorro* ("ornament, galindaina"), així mateix d'origen incert. Tenint en compte, però, que el francès *gorries* ("presumit, elegant") sembla inseparable de l'antiquat *gorasse* ("coqueta") i del francès dialectal *gore*, occità *gor(r)o* ("llibertina, prostituta"), es comprèn que s'ha d'enllaçar amb el francès *gore* ("truja") i l'occità *gorrin* ("porcell"), mots de creació expressiva.

DEFINICIÓ: Peça de vestir de forma generalment rodona, sense ales i quasi sempre amb visera, que usaven com a cobricap homes i nois.

USOS I COSTUMS: Les gorres podien ser de tela, de pell, de punt o d'altres materials igualment flonjos. La finalitat d'aquesta peça, que generalment era usada pels membres de la pagesia, era la de resguardar-se de les inclemències del temps, per exemple durant un viatge, durant el recorregut d'un llarg camí, etc.

EXEMPLES:

Gloses:

En Cassarillo du **gorra**;
 sé cert que la hi tomaré.
 Si no fos p'es senceller,
 jo li guanyaria a córrer.

(CPM, tom II, p. 276, Lluçmajor)

PEÇA: GUARDAPITS

ETIMOLOGIA: Forma composta a partir del mots *guardar* (l'origen del qual és el verb germànic *WARDŌN*) i *pit* (que deriva de la forma llatina *PĒCTUS*). En aquest cas, l'estudi etimològic del mot serveix per descriure la seva finalitat primordial.

DEFINICIÓ: Vestidura sense mànegues, sense coll ni solapa, que anava ben ajustada al cos i arribava a la cintura tot cobrint el pit i les espatlles. Els guardapits sovint portaven la part de davant folrada, i la part posterior era de roba setina i duïa una corretgeta que servia per ajustar la peça.

USOS I COSTUMS: Les primeres dades que tenim de l'existència de la peça en qüestió són del segle XVI, època en què ja trobem documents on apareix esmentada. El guardapits és una peça originària de l'estament militar; els membres d'aquest estament usaven una varietat de gipó que tenia la finalitat de substituir la cuirassa i, per aquest motiu, anava folrat de fluixell, buata o cotó, amb la qual cosa resultava un bon recanvi de la peça de ferro a l'hora de ser una vestidura vanovada damunt la qual descansava l'arma. Quan l'estament civil va adoptar l'ús d'aquesta peça, es creà una nova denominació: guardapits.

Tant a pagès com a la ciutat, els guardapits foren de llana o de cotó, segons l'època de l'any. Els teixits de llana més característics eren la borra, el cordonat, la friseta i la mateixa llana. Pel que fa als guardapits de cotó, n'hi havia d'indiana, de fil, de llista, de ratina, etc. Per altra banda, cal destacar que, per als dies de festa, es reservava un tipus de roba feta de fil i de seda, que evidentment era molt més luxosa que les anteriors; cal esmentar, a més, que en aquestes ocasions el guardapits substituïa els jacs o jaquets.

En l'àmbit dels colors, també hi havia una gran varietat: trobam guardapits blancs, blaus, verds, negres, ratllats, etc.

La botonadura dels guardapits, situada a la part davantera de la peça, constava només de tres botons a la part baixa. Entre les classes ciutadanes més acomodades, els guardapits podien portar ornamentacions com per exemple brodats, remuntats pels traus i pels mateixos botons que feien colla. Ja per acabar, cal destacar que també era freqüent que la peça tingués una petita butxaca interior.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 17 v (1753): «...Item dos **guardapits** de calamandria mallorquina...»

- S-757, foli 31 v (1769): «...Item uns **guardepits** y calsons de llista de brodat vells...»
- S-757, foli 69 (1769): «...Item dos **guardepits** llisos de roba fina usats...»
- S-757, foli 272 (1787): «...Item altres **guardapits** de friseta verde usats...»
- S-803, foli 78 (1830): «...Més sis **guardepits** blanchs usats...»

Rondalles:

- *Na Juana i la fada Mariana*. Tom VI.

Pàgina 43: «...i vénghen camies, calçons, **guardapits**...»

- *Una gírgola que dugué coa*. Tom XI.

Pàgina 80: «...se posa a treure damunt un taulell **guardapits** de seda...»

Gloses:

Uns **guardapits** blancs i blaus
que s'al·lota me cosí,
i no va pensar a fer-hí,
a sa part esquerra, es traus.

(CPM, tom II, p. 283, Capdepera)

PEÇA: JAQUET

ETIMOLOGIA: Forma diminutiva creada a partir del francès antic *jaque*, “espècie de gec o gipó”, segurament derivada del nom propi *Jacques* (“*Jaume*”). D’aquesta forma va derivar-se després la variant *gec* a causa de la pronúncia del català oriental, el qual confon la *a* amb la *e* en les síl·labes anteriors a la tònica.

DEFINICIÓ: Peça d’abrigall amb coll i escot, les solapes curtes i altes, les mànegues llargues fins al puny i amb un faldar rodó al davant. El jaquet arribava fins a la cintura i s’embotonava amb uns quants botons normals i ordinaris.

USOS I COSTUMS: Aquesta peça va ser introduïda per l’estament dels cavallers ja al segle XV, els quals n’abandonaren l’ús quan va passar a ser vestidura habitual dels pagesos i la gent modesta.

Ja considerat com una peça de vestir pròpia de les classes més desfavorides, cal fer una diferenciació bàsica: el jaquet dels diumenges i de l’estació d’hivern era d’una tela negra negra o en tot cas fosca o de merí, que provenia de Barcelona o de l’estranger (generalment, de França). En canvi, els jaquets d’estiu eren de cotó, de lli o d’una llista mesclada dels dos materials (en el cas de la gent més pobre, el jaquet d’hivern també solia ser d’aquestes robes més fines).

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Una bruixa destapa ses mangarrufes d’un enamorat*. Tom V.

Pàgina 165: «...Du es **jaquet** dalt s’espatla!...»

- *En Juanet Cameta-Curta i ses tres capsetes*. Tom VI.

Pàgina 148: «...Aleshores en Juanet se treu ses sabates i es **jaquet**, i ja s'enfonya dins es pou, i per endins i per endins...»

- *En Salom i es batle*. Tom VII.

Pàgina 29: «...i sa clau dins es **jaquet**...»

- *Es lladre fadrí i es lladre casat*. Tom XVII.

Pàgina 140: «...la s'afica davall es **jaquet** entre espatla i espatla...»

- *Es set plets*. Tom XXI.

Pàgina 23: «...sinó que amb sa fregada sa manta de sa senyorassa s'enganxà en es **jaquet** d'en Pere...»

Gloses:

Com te vaig comprar es mirai,
me fos comprat un **jaquet**,
i a mon pare un barret,
que no n'ha duit de nou mai!

(CPM, tom II, p. 283, Santanyí)

Deixa comanat sa mare:
- Taiau-li llarg es **jaquet**.
¿Que no veis que en Simonet
serà més gran que son pare?.

(CPM, tom II, p. 283, Lluçmajor)

PEÇA: JUBA

ETIMOLOGIA: Coromines presenta aquesta forma com un derivat de *gipó*; l'etimologia del mot en qüestió és l'àrab *ǧībba* i la seva variant *ǧībba*.

DEFINICIÓ: Peça de vestir d'home, semblant a un guardapits però fet de la mateixa roba per davant i per darrere, i de vegades amb mànegues.

USOS I COSTUMS: Peça pròpia tant de l'àmbit pagès com del ciutadà. Les robes utilitzades en la confecció d'aquesta peça eren molt variades: per a les jubes ordinàries, s'utilitzaven materials de llana aspra com el "panyo", l'estamena, l'escot, etc. Per a les jubes que es portaven en ocasions especials (dies de festa, etc.), en canvi, trobem l'ús de materials com el vellut.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 20 v (1753): «...Item una **juba** y uns calsons de paño color de pansa usat...»

- M-2052, foli 27 v (1753): «...Item una **juba** de home de escot cordellat negre...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item una **juba** i calsons blaus de robe de Inglaterra nous...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item altre **juba** y calsons de domàs negre usat...»
- S-757, foli 58 (1768): «...Item tres **jubas** de aportar en cota, esto es, duas ab la mànegas de estemeña y las altres de paño usades...»

PEÇA: JUSTACÒS

ETIMOLOGIA: Coromines cita la forma *justacors*, derivada d'*ajustar*, la qual, per la seva banda, deriva de *just* (*JUSTUS*, -A, -UM). En mallorquí dialectal tenim també la forma *justacoro*.

DEFINICIÓ: Fou una vestidura per a homes i dones. Era curta i folgada, podia tenir o no mànegues i, com diu la matèria etimològica, anava ajustada al cos.

USOS I COSTUMS: Les varietats del justacòs consistien en les variades robes o teixits que entraven en la seva costura, tals com el cordellat, el “panyo”, la sarja i el xamellot, sempre d'un color fosc anomenat amuscó o terró.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2952, foli 17 v (1753): «...y un **justacoro** de estam...»

PEÇA: MOCADOR (DE BUTXACA)

ETIMOLOGIA: Mot derivat del llatí vulgar *MŮCCUS*, que procedeix del llatí clàssic *MŮCUS* ('moc').

DEFINICIÓ: Peça quadrada de tela, d'un a dos pams d'amplària, que servia per mocar-se i per eixugar-se la suor o les llàgrimes.

USOS I COSTUMS: Els mocadors de butxaca solien fer-se amb teles més o menys fines com, per exemple, el fil. El color més habitual d'aquesta peça era el blanc.

Les funcions abans esmentades s'han de posar en relació amb l'àmbit d'ús: entre la pagesia, aquesta peça s'utilitzava bàsicament per torcar-se la suor quan es treballava al camp. En canvi, entre els ciutadans l'ús més habituals era el de mocar-se.

Inventaris:

- S-757, foli 58 (1768): «...Item sis **mocadors** blancs de escambrai usats...»
- S-757, foli 58 v (1769): «...Item quatre **mocadors** estrets de llista de fil comuns, valen deu sous...»

Rondalles:

- *Es tres germans i es nou gegants*. Tom I.

Pàgina 110: «...Com estigué bé de sa panxa, s'afica a ses dobles de vint; se n'umpl ses butxaques, es **mocador**, es faldar de sa camia, i hi posa totes ses que pot...»

- *S'infant que feia vuit*. Tom VI.

Pàgina 117: «...Que he perdut es **mocador**, diu ell. I sé ben cert que, com entràvem dins es jardí, encara el duia...»

- *Tres germanes i un gegant*. Tom XVIII.

Pàgina 135: «...i l'embolica ben embolicat dins un **mocadore** net de bugada, i el s'afica ben aficat dins sa **butxaca**...»

Gloses:

Ja no hi valen **mocadors**,
mocadors ni mocadores,
només hi valen amores,
estimat, entre jo i vós.

(CPM, tom I, p. 174, Felanitx)

Per anar ben governat,
he de dur cinc **mocadors**:
un p'es coll i un p'es cap,
un per sa cinta fermat,
i dins sa **butxaca**, dos.

(CPM, tom II, p. 286, Sant Joan)

PEÇA: MOCADOR (DE CAP)

ETIMOLOGIA: Mot derivat del llatí vulgar *MŪCCUS*, que procedeix del llatí clàssic *MŪCUS* ('moc').

DEFINICIÓ: Tipus de mocador ideat per dur pel cap, que tant podia portar-se davall el capell com sense capell.

USOS I COSTUMS: A la pagesia, el mocador de cap tant es vestia per anar pel camp (en aquest cas, solia realitzar la funció de sudari), per estar per casa quan no es duia capell i com a motiu ornamental en ocasions de festes i balls (en aquest darrer cas, cal destacar que els pagesos benestants no en duïen mai). N'hi havia de lli, de cotó, de seda i de llana, i els colors eren molt diversos.

Inventaris:

- S-757, foli 58 (1768): «...Item sis **mocadors** color de musclo retxats usats...»

Rondalles:

- *Es castell d'iràs i no tornaràs*. Tom VII.

Pàgina 79: «...amb un **mocador** de daus p'es cap i una bona pipa en es morros...»

- *Una pobileta i un Juanet*. Tom XV.

Pàgina 47-48: «...embolicant-se un **mocador** p'es cap...»

Gloses:

Carregat de **mocadors**
i de flocs en es capell,
¿voleu sebre qui és ell?
Es sol d'enganapastors.

(CPM, tom II, p.286, Valldemossa)

PEÇA: MOCADOR (DE COLL)

ETIMOLOGIA: Mot derivat del llatí vulgar *MŮCCUS*, que procedeix del llatí clàssic *MŮCUS* ('moc').

DEFINICIÓ: Tipus de mocador relativament petit que es portava embolicat pel coll en temps de fred o també com a ornamentació.

USOS I COSTUMS: De mocadors de coll, preferentment usats per la pagesia, en trobem d'indiana florejada, de fil, de seda, de brinet, de lli, etc.

Inventaris:

- S-757, foli 58 (1768): «...Item dos **mocadors** d'endiana, un ab flors y lo altre de piquets usats...»

Rondalles:

- *La princesa bella*. Tom II.

Pàgina 39: «...Hi anaven dones amb bigots, homos barbuts amb rebosillos posats i un forc d'ai per coa, [...] altres que menaven asets amb calçons, someres amb monyos [...] endiots **mocador a coll**...»

Gloses:

No et pensis que es **mocador**
el dugui per fantasia;
jo el duc perquè a sa camia,
en es **coll**, no hi duc botó.

(CPM, tom II, p. 286, Sineu)

PEÇA: PELLISSA

ETIMOLOGIA: Forma derivada del mot *pell*, que ve del llatí *PĒLLIS*.

DEFINICIÓ: Peça d'abric de tipus rústic.

USOS I COSTUMS: Aquesta peça de roba es feia de pell de cabra o d'ovella, i generalment era utilitzada pels pastors.

Rondalles:

- *Com és que ses mules llauren amb coixí i no fan mulats.* Tom V.

Pàgina 7: «...li fregà ses anques amb sa **pellissa**...»

- *Ets al-lots de Son Porc. S'anada a Matines.* Tom V.

Pàgina 98: «...¡I ara aqueix se lleva sa **pellissa**!...»

- *Es missatget petit.* Tom IX.

Pàgina 8: «...quan un dia topa un porqueret amb una **pellisseta** de pell de cabra...»

Frases fetes:

- «Fer **pellissa**» (Expressió molt utilitzada a l'àrea de Manacor; significa que la llana és tan atapeïda que el matalasser té moltes dificultats a l'hora d'aclarir-la)

Gloses:

Oh, lo meu Bon Jesuset!
Vos duc una **pellisseta**
perque sou el pastoret
d'aquesta pobra euveieta.

(CPM, tom III, p. 248, Santa Maria del Camí)

PEÇA: SABATA

ETIMOLOGIA: Coromines afirma que el mot català *sabata* presenta el mateix origen incert que l'occità *sabata*, el castellà *zapato*, el portuguès *sapato*, el francès *savate*, l'italià *ciabotta*, el basc *zapatu* i l'àrab vulgar *sabbât*. Existeix un mot semblant en algunes llengües eslaves del nord (*čóbot*), en turcotàrtar septentrional (*čabata*) i també s'ha fet servir una forma semblant en persa, però no és del tot segur que existeixi una relació etimològica entre aquests mots orientals i els de les llengües d'occident; si hi hagué propagació de les unes a les altres, no tenim constància d'on partí. La documentació més antiga que s'ha trobat fins ara sobre aquest mot prové de l'Espanya cristiana i de la part musulmana de la Península Ibèrica. En definitiva, no manca alguna etimologia versemblant, però no n'hi ha cap que s'imposi; en tot cas, és segur que el mot no ve de l'àrab, i és molt probable que sigui originari d'occident.

DEFINICIÓ: Calçat que no cobreix més amunt del turmell i que té la sola de cuir.

USOS I COSTUMS: Hi havia sabates fetes amb diferents pells o cuiros, que sovint es presentaven adobats o tenyits. A la ciutat, els membres de les classes socials altes hi solien dur **sivelles**, que fins i tot podien ser d'argent. En contrast amb aquest luxe, cal citar una dada força curiosa relacionada amb les classes més pobres: sol afirmar-se que a les cases humils de la pagesia només hi havia calçat per al cap de família. En cas de necessitat (per exemple, per anar a missa), el fill major usava el calçat del pare.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 20 v (1753): «...més un parell de **sebatas** usadas...»
- S-757, foli 32 (1765): «...Item dos parells de **sabatas** usadas...»
- S-757, foli 32 (1765): «...Item un parell de **sivellas** de plata de aportar als peus de valor de tres lliuras deu sous...»
- S-757, foli 272 v (1787): «...Item un perell de **sebatas** usadas...»
- S-757, foli 272 v (1787): «...Item dos parells de **sivellas** redonas de plata, las unas per los **peus** y las altres per les cames...»

Rondalles:

- *En Ferrandí*. Tom III.

Pàgina 114: «...¿Has aficades ses **sabates** bé davall es llit?...»

- *En Juanet Cameta-Curta i ses tres capsetes*. Tom VI.

Pàgina 148: «...Aleshores en Juanet se treu ses **sabates** i es jaquet, i ja s'enfonya dins es pou, i per endins i per endins...»

- *Na Roseta*. Tom XVIII.

Pàgina 46: «...se posa ses **sabates** amb tot espai i les s'ensivella amb molt de mirament...»

Frases fetes:

- «Allargar més el peu que la sabata» (Expressió aplicada a aquelles situacions en què algú s'extralimita, això és, fa més del que pot).
- «No arribar a algú a la sola de les **sabates**» (Ésser molt inferior a algú).
- «No guanyar per **sabates**» (Expressió utilitzada quan s'ha de caminar molt).
- «Posar-se bé les **sabates**» (Anar previngut).
- «Trobar **sabata** de son peu» (Significa trobar les conseqüències normals d'allò que hom fa, això és, trobar hom el que es mereix).

Refranys:

- «Cada peu troba la seva **sabata**» (Vol dir que cada persona troba el destí o resultats que el seu comportament determina).
- «Qui du les **sabates** més velles és el sabater» (Es diu perquè sovint la persona més capacitada per fer una determinada cosa mai no es decideix a fer-la).

Gloses:

Com jo veig i sent passar
sabates amb retaló!
Tothom ne du, i jo no;
unes me n'he de comprar.

(CPM, tom II, p. 291, Binissalem)

Mestre, si sou sabater,
anau-vos a fer **sabates**.
No vengueu a encaçar rates
quan un altre moix les té.

(CPM, tom II, p. 89, Banyalbufar)

Qui és sabater, fa **sabates**;
qui és capellà, missa diu;
s'hortolà, que reg s'estiu,
i es bugader... que llev taques.

(CPM, tom II, p. 89, Sóller)

PEÇA: SARRÓ

ETIMOLOGIA: Mot que presenta el mateix origen incert que el gascó *saroû*, el castellà *zurrón*, el portuguès *surrão* i el portuguès antic *sarrom*. En basc existeix un mot semblant (*zorro*, o sigui *çorro*) i en àrab també (*surra*); en aquestes llengües, el mot sembla ser autòcton i molt antic, però és més probable que el mot romànic vingui del basc que no de l'àrab.

DEFINICIÓ: Bossa feta de pell o de tela que els pastors i altres homes que anaven pel camp duïen penjada amb una corretja pel coll, i que servia per dur-hi menjar, diners i altres estris.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Es jai de sa barraqueta*. Tom IV.

Pàgina 67: «...Es Jai hi convengué en so anar a pegar un glop, però tengué s'advertit de posar-se es **sarró** dins sa faldriguera...»

- *Sant Vicenç Ferrer i un taverner que es torrent li prenia es sarró*. Tom V.

Pàgina 121: «...Li botí es **sarró** des diners que duia dins sa colga des calçons...»

- *En Pere Beneit*. Tom IX.

Pàgina 60: «...i que ja era cosa de començar a afluirar es cordons d'es **sarró**...»

Frases fetes:

- «Fer-ne un **sarró** (d'algú)» (Expressió que fa referència al fet de matar o agredir algú de manera violenta).

Refranys:

- «Salut i quietud, l'escudella espessa i el **sarró** feixuc» (Enumeració de les quatre coses bàsiques que necessita l'home per viure bé).

PEÇA: TALECA

ETIMOLOGIA: Forma derivada de l'àrab *ta'liqa* ("sac, bossa, sarró"), derivada del verb *'āliq* ("penjar, estar penjant d'algun lloc").

DEFINICIÓ: Bossa de pell de cabra que els pastors i cabrers duïen penjada per una espatlla amb una corretja de manera que els venia a l'alçada de la cintura, i que servia per portar menjar, estris de fumar i altres objectes d'ús personal.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Es Castell d'Iràs i no Tornaràs*. Tom VII.

Pàgina 80: «...com ella tornà un pastor amb una pellissa i una **taleca** de pell de cabra...»

- *Guardau-vos de pedra rodona, de ca qui no lladra i d'homo roig*. Tom XVI.

Pàgina 27: «...la se posa dins sa **taleca**...»

- *De com es porcs enganaren el dimoni*. Tom XXIV.

Pàgina 59: «...tira sa **taleca** i ses corretjades...»

Frases fetes:

- «Ésser més ase que en **Taleca** o en Pere **Taleca**». (nom d'un personatge de comèdia popular que es prenia com a símbol de la beneïtura. Aquesta locució s'aplicava a una persona curta d'enteniment).

PEÇA: TROCA

ETIMOLOGIA: Mot germà de l'occità modern *troco* i del francès antic *troche*; les tres formes sembla que provenen del llatí *TŒRQUES* ("collar, garlanda, replecs") que en llatí vulgar, en la forma *TŒRCA*, prengué el sentit de "feix de drap o herba retort o caragolat".

DEFINICIÓ: Mena de faixa de vint-i-cinc centímetres d'ample i catorze pams de llargària, que els homes portaven embolicada per la cintura per aguantar els calçons, defensar-se del fred i guardar la faltriquera.

USOS I COSTUMS: La troca fou una peça de vestir exclusiva de la pagesia. Aquesta

peça era sempre de llana o de seda, i podia ser de color carmesí o negre. El seu ús exterioritzava, d'alguna manera, la majoria d'edat ja que, en determinades èpoques, només duïen troca els fadrins que venien de servir el rei.

EXEMPLES:

Rondalles:

- *Es lladre fadrí i es lladre casat*. Tom XVII.

Pàgina 140: «...se posa sa **troca** per sa cinta...»

Gloses:

Es fadrins qui duen **troca**

la duen per entonar,
i qui no en té, ja se'n fa
per agradar a s'al·lota.

(CPM, tom II, p. 276, Binissalem)

PEÇA: XAMBERGA (XIMBERGA)

ETIMOLOGIA: Peça de roba la denominació de la qual deriva del nom del general que n'introduí l'ús a les nostres terres: es tracta del general Schomberg, que va lluitar a Catalunya l'any 1650 en el conflicte de la Guerra de Separació. El pas de *-om-* a *-am-* pot ser degut al timbre *oe* del nom alemany Schönberg en la seva forma no afrancesada, o bé a la impressió acústica poc definida de la vocal francesa *õ*. En mallorquí dialectal tenim la forma amb *i*, això és, *ximberga*.

DEFINICIÓ: Casaca ampla que tenia el folre voltant la roba i formant les solapes i les botes de les mànegues.

USOS I COSTUMS: El DCVB ens dona a conèixer el fet que la xamberga era una peça pròpia de la classe social benestant, això és, es tracta d'una peça utilitzada pels senyors d'altre temps.

EXEMPLES:

Inventaris:

- M-2052, foli 21 v (1753): «...Item una **xamberga** negra de droguet...»
- M-2052, foli 27 v (1753): «...Item una **xemberga** de paño negre usade...»
- S-757, foli 95 v (1770): «...Item una **ximberga** obrada de vert y blanch usade, estimada (en) tres lliuras...»
- S-757, foli 95 v (1770): «...Item una **ximberga** de paño color moradillo ab botons de metall dorats usade, estimada (en) sis lliures...»
- S-757, foli 95 v (1770): «...Item una **ximberga** color de cendra vella...».

Frases fetes:

- «Fer les coses a la **xamberg**a» (Expressió aplicada en aquelles situacions en què es fan les coses de qualsevol manera).

CONCLUSIONS: LA RECONSTRUCCIÓ DEL VESTIT TRADICIONAL MALLORQUÍ (1700-1850)

Un cop descrites les principals peces que configuraven la indumentària dels mallorquins a l'època estudiada, pensam que una bona conclusió per al treball que ens ocupa és la reconstrucció completa d'un model de vestit masculí. Per això, tot seguit presentam una descripció resumida i més o menys esquemàtica dels models en qüestió.

En primer lloc, cal destacar que els homes vestien sempre els calçons tradicionals, ja sigui els calçons a l'ampla al camp o els calçons justs a la ciutat. Sota aquests calçons, en alguns casos podien portar calçons blancs, això és, una peça de roba interior. D'altra banda, també era freqüent l'ús de calces, especialment a la zona ciutadana; per la seva part, els pagesos de vegades vestien antipares, les quals els protegien les cames quan feinejaven pel camp.

Pel que fa al calçat, a la ciutat els homes sempre portaven sabates; entre la pagesia, aquest era un luxe que sovint tan sols es podia permetre el cap de família i, de vegades, únicament els dies de festa. Així doncs, el calçat habitual a les zones rurals eren les avarques i les espadenyes.

A la cintura, era molt usual que els homes vestissin una peça cenyida al cos, això és, una faixa o una troca. D'altra banda, a la part superior del cos solien vestir camisa i guardapits, els quals eren de materials més o menys luxosos segons les possibilitats de cadascú. Segons el seu ofici, els membres del sector masculí de la població també podien portar jubes o cassots. En el marc de l'àmbit ciutadà, era freqüent que cordessin el coll de la camisa amb un floc o corbata (evidentment, aquesta era una peça de roba força allunyada de la corbata actual).

Quant a la roba d'abrigall, cal destacar la gran varietat de peces existents: trobem capes, capots, capots peluts, gavardines (només entre els membres dels sectors ciutadans més o menys acomodats), xambergues, etc.

Una peça fonamental tant al camp com a la ciutat eren els capells. Aquests podien ser de palmes (evidentment, els capells d'aquest tipus eren els que portaven els membres de la pagesia) o d'altres materials com la llana, d'ús més freqüent a la ciutat. Altres cobricaps consignats en el desenvolupament del present estudi han estat la gorra, el barret i la barretina, d'ús no tan freqüent com el capell però igualment destacables en una descripció acurada.

Ja per acabar, pot destacar-se que una altra peça bàsica era el mocador en les seves diferents varietats: mocador de butxaca, mocador de coll i mocador de cap (aquest darrer de vegades es portava sota el capell).

BIBLIOGRAFIA

De treball:

La bibliografia de treball és aquella que s'ha utilitzat de manera directa en el procés

de configuració d'un determinat projecte. Dins aquest apartat inicial se citen, per tant, les diferents fonts consultades a l'hora d'extreure les denominacions objecte d'estudi:

- ALCOVER, Antoni Maria: *Aplec de rondaies mallorquines d'en Jordi d'es Racó*. Palma: Editorial Moll, 1977.
- GINARD BAUZÀ, Rafael: *Cançoner popular de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, 1979.

INVENTARIS:

- MASCARÓ, Mateu: Volum M-2052, 1724-1755. Inventari consultat: 1753, folis 10-27 v (Propietària dels béns inventariats: Teresa Rigo, vídua de Joan Alomar).
- MATEU, Francesc: Volum M-2495, 1834-1844. Inventari consultat: 1840, folis 12-14 (Propietària dels béns inventariats: Sebastiana Moner, vídua d'Antoni Calafell).
- SAMPOL, Macià: Volum S-803, 1828-1846. Inventari consultat: 1830, folis 72-79 (Propietari dels béns inventariats: Pere Joan Palou).
- SERRA, Lleonard: Volum S-757, 1763-1787. Inventaris consultats: 1765 (folis 31-32 v. Propietari dels béns inventariats: Bartomeu Bauzà), 1768 (folis 53-58. Propietària dels béns inventariats: Joana Antich, vídua de Rafael Munar Hortolà), 1769 (folis 58 v-70 v. Propietari dels béns inventariats: Josep Aguiló), 1770 (folis 94-97 v. Propietari dels béns inventariats: Joan Mas i Mallol), 1775 (folis 122-123 v. Propietària dels béns inventariats: Catalina Sastre) i 1787 (folis 270-275. Propietari dels béns inventariats: Joan Ferrà).

De consulta:

D'altra banda, tot seguit se citen les obres de consulta utilitzades en el desenvolupament d'aquest estudi:

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja: *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1991.
- COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 1983-1990.
- Diversos autors: *Gran enciclopèdia de la pintura i l'escultura a les Balears*. Palma: Promomallorca Edicions, 1996.
- Diversos autors: *Gran enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Promomallorca Edicions, S.L., 1991.

- Diversos autors: *I jornades de cultura popular a les Balears*. Muro: Ajuntament de Muro: Universitat de les Illes Balears, 1993.
- JASSO GARAU, Vicenç; TORRENS VALLORI, Catalina: *L'entorn natural i el medi cultural a les Rondalles mallorquines*. Palma: Moll, 1998.
- JULIÀ MAIMÓ, Miquel: *El vestit de pagès a Mallorca*. Palma: El Far, 2003.
- LLUÍS SALVADOR D'HABSBURG-LORENA (l'arxiduc): *Die balearen. In wort und Bild geschildert Zweiter*, 1869-1891 (traducció catalana de Pere Bonnín i Aguiló i Josep Moll Marquès editada pel Grup Serra).
- LLUÍS SALVADOR D'HABSBURG-LORENA (l'arxiduc): *Costumbres de los mallorquines. Artesanía y folklore*. Palma: José J. de Olañeta Editor, 1981.
- MULET, Antonio: *El traje en Mallorca. Aportación a su conocimiento*. Palma: Impremta Mn. Alcover, 1955.
- MULET i RAMIS, Bartomeu: *Indumentària mallorquina dels balladors dins el segle XVIII* (conferència pronunciada el dia 8 de març de 1988 a les aules de Cultura Popular del Centre Social de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Autònom a Manacor). Manacor: Patronat de l'Escola Municipal de Mallorca, 1988.
- RIPOLL, Luís: *Nuestras costumbres*. Palma: Luís Ripoll Arbós editor, 1986.
- VILELLA, Cristóbal: *Trajes de la isla de Mallorca*. Estudi preliminar i comentaris de P. de Montaner i Margalida Rosselló Pons. Palma: José J. de Olañeta Editor, 1989.